

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕΤΕΡΝΗΣ ΔΗΚΛΟΗΓΗΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1951

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1951

Η ΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ

Ὡρα πρωινή του ἀργοπορεμένου καλοκαιριού συμπορεύεται μαζί μας, καθώς περνούμε τὸ μεγάλο γεφύρι τοῦ Ἀσπροπόταμου, τὸ «γεφύρι τοῦ Μπαίρον», ἓνα σίδερο ζωντανό, πὸ συνταράζεται σύγκορμο στὸ γοργὸ πέρασμά μας. Ἀφήνουμε πιά τὴ χαμηλὴ Αἰτωλία καὶ προχωροῦμε πρὸς τὸ βοριά. Τὸ ποτάμι πλαταίνει γυμνό, γεμάτο ἀμμουῖδες, γεμάτο βότσαλα καὶ νησάκια ρηχά, τὰ καλοκαιρινὰ του νησάκια πὸ τὰ περιζώνουν μαλακά μαλακά τ' ἀσημένια κλαδιὰ τοῦ νεροῦ. Κατσίκια καὶ πρόβατα κατηφορίζουν στὶς ἀκροποταμιές με νωθρὴ περπατησιὰ, πλανιοῦνται ἀνάμεσα στὶς ἀμμουῖδες καὶ ξεδιψοῦν χωρὶς βιάση. Κ' εἶναι τόση ἢ γαλήνη ὀλόγυρα καὶ τόση ἢ σιωπὴ, πὸ νομίζεις, πὸς ἔχεις γίνει καὶ σὺ ἓνα κωμικὸ ἀνθρωπάκι τοῦ Disney σὲ μιὰ χώρα θαυμάτων.

Τὸ πέρασα καὶ τὸ ξαναπέρασα τὸ μεγάλο τοῦτο ποτάμι πολλὰς φορές. Κ' εἶταν πάντα καινούρια ἢ παρουσία του, μ' ἓνα νόημα, με μιὰ αἴσθησι ἀλλὴ τὴν κάθε φορά. Τώρα τόχει δαμάσει ὀλότελα ἢ ἀτέλειωτη μέρα τοῦ ἑλληνικοῦ καλοκαιριού, αὐτὸς ὁ κατακόρυφος ἥλιος. Καὶ μόλις πὸ ἀναδεύεται μουδιασμένο, βραδυπορώντας πρὸς τὴν Ἴονια θάλασσα, τὴ θάλασσα τοῦ προαιώνιου μύθου. Τὸ κοιτάζω, καθώς χάνεται πέρα. με τὰ κατσίκια του, με τὰ πρόβατά του, με τὴν πυρπολημένη του χλόη, κ' εἶναι βαρῆς ὁ στοχασμὸς πὸ περπατεῖ στὴν καρδιά μου. Ὁ Θεὸς μᾶς ἐπλασε με πολὺ περίεργο τρόπο. Μᾶς φύτεψε τὴν αἰωνιότητά του, τὴν πολλαπλότητά του καὶ τὴν ἀπληστία του καὶ μᾶς στέρησε τὴ δύναμη, πὸ θά μᾶς ἔκανε ἱκανοὺς νὰ τὴ ζοῦμε ἀδιάκοπα τὴν πολλαπλότητα καὶ τὴν ἀπληστία νὰ τὴ χορταίνουμε κάπως καὶ τὴν ὁμορφιά τοῦ κόσμου τούτου ὀλάκερη νὰ τὴ γευόμαστε χωρὶς τὴ θλίψη τῆς ματαιότητος καὶ χωρὶς τὸν κάματο τῆς ἀνημπόριος. Μὰ ἴσως καὶ νάναι σωστότερο τοῦτο. Καὶ νὰ πρέπει καὶ τὸ ποτάμι τὸν Ἀσπροπόταμο νὰ τὸν ἀγαποῦμε καθώς ἀγαποῦμε τὴν αἰχμάλωτη ὁμορφιά, με σπαραγμὸ ἀτελεῦτητα, καὶ

νὰ τὸ χάνουμε πίσω ἀπὸ τὸ παραπέτασμα τῶν μακρινῶν ὀριζόντων καὶ νὰ τὸ θυμούμαστε μόνο — μακάριοι ὅσοι μποροῦν νὰ μεταμορφώνουν τὴ θύμηση σὲ μιὰ δευτέρη πραγματικότητα, καὶ πὸ ζωντανὴ καὶ πὸ μεθυστικὴ ἀπὸ τὴν πρώτη, κι ἄς εἶναι λιγότερο χαρούμενη ἀπὸ τὴν πρώτη ἢ δευτέρη!

Ἡ Ἀκαρνανία εἶν' ἓνας τόπος γυμνός. Βουνὰ ἀτελεῦτητα, οἱ δυὸ λίμνες, ὁ Ὀζηρός κ' ἡ Ἀμβρακία, γαλάζιες ἀνεκύμαντες θάλασσες, ἀριοὶ οἰκισμοί, κ' ἐρημιά, ἐρημιά. Ἐνας κόσμος πὸ τὴ ζεῖ τὴ ζωὴ του με μόχθο, πὸ παιδεύεται ἀνελέητα νύχτα καὶ μέρα καὶ πὸ ἔχει τὸ πόδι γοργὸ καὶ τὴ ματιὰ κοφτερή. Κάμποι λιγοστοὶ καὶ στενοί, ὄλα λιγοστά, νὰ τὴ σκληραίνουν τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, καθώς βρίσκειται ἀναγκασμένος ν' ἀσφαλίζει τὴν ὑπαρξὴ του καὶ τὴν προκοπὴ του μέσα σὲ μιὰ φύση ἀντίμαχη. Κι ὡστόσο, εἶναι μιὰ χώρα με κάποιον νόημα ἢ Ἀκαρνανία. Καὶ στὸν περαστικό, πὸ δὲν κατόρθωσε νὰ ξεσκολίσει τὴν ἀριθμητικὴ, τὸ δράμα τῆς προσφέρει ἀλλόκοτη ἀναγάλλια. Πέτρα καὶ λειψὴ φυτεία καὶ ἀκίνησια καὶ σιγαλιὰ μέσα στὴ μέρα τὴν ἀργοκίνητη τοῦ καλοκαιριού. Καὶ κάπου κάπου ἓνας τσοπάνος νὰ περισκεπάζει με τὴν ἀγρυπνὴ προσοχὴ του τὸ φτωχὸ του κοπάδι καὶ μιὰ μάντρα ἐρημικὴ κ' ἓνα χαμόσπιτο σφαιρισμένο καὶ τὸ τεῖχος τὸ ἀρχαῖο σταχτί, ἀπομεινάρια μιᾶς βιοτικῆς περιπέτειας ἐξίσου σκληρῆς—ἐκεῖπέρα καὶ τὸ ἐλάχιστο κατέχει τὴ σημασία του, καθώς μιὰ μύγα παραπλανημένη μπορεῖ τὰ γίνει ποθεινὴ συντροφιά στὸ μοναχικὸ φυλακισμένο. Ἡ Ἀκαρνανία ἔχει τὴν πέτρα βαριά καὶ τὸ χῶμα φτενὸ καὶ τὸ ἦθος ἀφίλιωτο. Ἀνθρώποι πὸ γεννιοῦνται σὲ μονωμένα χωριά καὶ τὸν κόσμο τὸν ἄλλο, ὅσοι δὲ ζοῦνε σιμὰ στὴ θάλασσα, στὴ χάση καὶ στὴ φέξη τὸν ἀπανταίνουν καὶ πὸ τὸς δέρνουν οἱ βοριάδες κ' οἱ βροχές οἱ ἀπανωτὲς στὰ μακρινὰ χειμαδιὰ, ἔχουν καὶ τὸ λόγο κοφτὸ καὶ τὴ σκέψη πυκνὴ

καὶ τὴν καρδιά μονοκόμματη. Βουνίσιοι καὶ καμπίσιοι διαφεντεύουν μὲ πείσμα τὸ ἔχει τους. Κ' εἶναι κατακόρυφοι καὶ στίς ἀγάπες τους καὶ στίς ἀμάχες τους.

Στενὴ λαγκαδιὰ πυκνοχτισμένη, μὲ τὰ δυὸ χέρια τεντωμένα κατάγιαλα εἶναι τὸ κατατόπι τὸ γραφικὸ τῆς Ἀμφιλοχίας. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ξανοίγεται ὁ κόλπος τῆς Ἀμβρακίας, μιά μεγάλη θαλασσινὴ ἀγκαλιά, μὲ τὴ γεωμετρία τῆς σφυρηλατημένη στοῦ μαγικὸ ἔργαστήρι τῶν γύφτων ποὺ πλάθουν τὰ ὄνειρα, κάτου ἀπὸ τὸ δασωμένο βουνὸ τὸ Μακρυνόρος ἀπὸ τὴ μιά μεριά, χαμηλώνοντας Ἰσαμὲ ποὺ νὰ λειώσῃ μέσα στοῦ μεθυσμένο Ἰόνιο τοῦ καλοκαιριοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀνθρώποι τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὴν Ἀμφιλοχίαν τὴν κατοικοῦν. Μὰ ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ θάλασσα, τὸ γαλάζιο νερὸ τ' ὀλοφώτεινο, ὑπάρχει τὸ δέντρο ποὺ κατηφορίζει Ἰσαμὲ τὴν ἀπόκρημνη ἀκτὴ, ὑπάρχει τὸ φῶς, ἓνα ἄλλο φῶς, ποὺ μετουσιώνει τὰ πάντα σὲ καθάρια λυρική οὐσία. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν Ἀμφιλοχίαν στὴν Ἄρτα δὲ μπόρεσα ποτὲ νὰ τὸ ἰδῶ μὲ τὰ μάτια τῆς ἀμεσης πραγματικότητας. Τὸ εἶδα πάντα μὲ τὰ μάτια τῆς φαντασίας. Ἀκόμα καὶ τὴ χειμωνιάτικη Ἄρτα. Ποῦ τὴν ἀντίκρυσσεν κάποτε, ἀνήμερα πρωτοχρονιά, χιονισμένη, μὲ τίς χιλιάδες τίς πορτοκαλιές τῆς φορτωμένες καρπὸς χρυσοκόκκινους κ' οἱ καρποὶ νὰ βαραίνουν τοὺς πολύφυλλους κλάδους καὶ νὰ πέφτουν, καθὼς τὰ σκοτωμένα πουλιά, στὴν ἀκροποταμιὰ τοῦ Ἀράχθου, πάνου στοῦ χιόνι. Καὶ νάναι κ' ἡ ἐκκλησιά ἡ μεγάλη, ἡ Παναγιὰ ἡ Παρηγορήτισσα, χιονισμένη, κ' ἡ πένθιμη κι ἄξεστη προτομὴ τοῦ Κρυστάλλη καὶ τὸ γεφύρι φορτωμένο λάσπη καὶ χιόνι καὶ κείνο. Ποῦ νὰ βρισκόταν τὴν ὥρα κείνη ἡ γυναίκα τοῦ μυθικοῦ Πρωτομάστορα; Τὴν ἐνιωθα ν' ἀνηφορίζει μέσα στοῦ φῶς τοῦ χειμῶνα, ἔτσι καθὼς τὴν ἔπλασε ἡ τρυφερὴ φαντασία τοῦ τραγουδιοῦ, μιά μικροπαντρεμένη γεμάτη γλυκύτατη ὁμορφιά, γεμάτη ἀνημπόρια καὶ θλίψη. Παρουσίες ἀνάερες οἱ τρεῖς ἀδερφάδες, ποὺ γεφύρωσαν τὰ τρία ποτάμια, τὸ Δούναβη καὶ τὸν Εὐφράτη καὶ τὸν Ἀραχθό, σιγαλοπερπατούσαν, μὲ πασουμάκια καμωμένα ἀπὸ ἀγάπη καὶ ποίηση, ἀπάνου στοῦ χρυσοκόκκινο χιόνι — κι ἀνάμεσά τους ἡ πιὸ μικρὴ, ἡ πιὸ σπιτική, ἡ πιὸ καλόβολη, ἐτούτη ἡ πολυαγαπημένη τοῦ Πρωτομάστορα! Εἶναι τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο νὰ ἰδῶ μ' ἄλλα μάτια τὴν Ἄρτα. Ἀκόμα καὶ σὲ τοῦτο τὸ ζεστὸ καλοκαίρι, ἀνάμεσα στὴ σκόνη, στοῦ ἀποκάρωμα τοῦ μεσημεριοῦ, στὴ βρώμα καὶ στὴν ἐγκατάλειψη. Κάτι ποὺ μυρίζει πολὺ «ἐπαρχία» — καὶ μὲ τοῦτον τὸν ὄρο, ἔτσι, σὲ εἰσαγωγικά, μποροῦμε φυσικὰ νὰ νοήσουμε ὄρες ὄρες καὶ τὴν Ἀθήνα! Ἡ Παναγιὰ ἡ Παρηγορήτισσα καὶ τὸ γεφύρι ποὺ τὸ ἀχρηστεψαν οἱ νέοι καιροὶ κι ὁ Κρυ-

στάλλης, ποὺ ἦρθε νὰ πεθάνει στὰ χώματά του, ν' ἀγγίξει χῶμα λεύτερο τῆς γενέθλιας γῆς καὶ νὰ πεθάνει ὁ ἄμοιρος!

Ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ παραπάνου, ἀπὸ τὴ Φιλιπιάδα, καὶ πέρα τὸ τοπίο ἀλλάζει μορφή. Ποῦ πηγαίνουμε; Φυσικὰ, πρὸς τοὺς προγόνους τοὺς Πελασγούς, πρὸς τὸ Δία τῆς Δωδώνης καὶ τὴ Διώνη τὴ σύνναό του θεά. Πηγαίνουμε καὶ πρὸς τὴν κυρὰ Φροσύνη καὶ τὴν κυρὰ Βασιλικὴ καὶ τὸ λιοντάρι ποὺ θρέψανε τὰ σιδερένια σπλάχνα τῆς Χάμκως. Ἀλλιῶτικη γίνεται ἐδῶ πέρα ἡ φύση. Πιὸ ἀρσενική, πιὸ ἀντρίκια. Ἀκόμα καὶ τὰ εἰδυλλιακὰ κατατόπια τῆς εἶναι γυμνά ἀπὸ γλυκασμὸ καὶ χαλαρὴ τρυφερότητα. Τὰ Τζουμέρκα στέκονται πανύψηλα, νὰ φωλιάζουν ἀετοί, γεμάτα στερεότητα καὶ μεγαλοπρέπεια σκυθρωπή. Καὶ τὸ ποτάμι ὁ Λοῦρος σχηματίζει μικροὺς καταρράχτες καὶ παφλάζει καὶ τραγουδεῖ στοῦ σκοπὸ τοῦ τραγουδιοῦ τῆς λεβεντιάς, ποὺ δὲν ἀπόκαμμε νὰ καμαρώνει τὴ μπόρεσὴ τῆς. Κ' εἶναι ἡ κοίτη τοῦ κ' οἱ ἀκροποταμιές τῶν γεμάτες πλατάνια, γιγαντόκορμα δέντρα καὶ ἰσκιερά, μιά κοιλάδα κατάφυτη καὶ στενὴ, ἓνα πέρασμα, ποὺ δὲν κατορθώνει νὰ τὸ χωρέσει ἡ αἴσθησή σου, τόσον ὁμορφεῖν εἶναι. Καταμεσήμερο τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ νιώθεις στὴ φρυγμένη σου ὑπαρξὴ τὴ χλωρὴ καὶ τὴ δροσιά, κάπου νὰ πλαγιάσεις, σιμὰ στὰ κοπάδια, ἀπάνου στὰ βότσαλα καὶ νὰ κουβεντιάσεις μὲ τὰ βουνά, μὲ τὰ νερά, μὲ τὰ δέντρα, νὰ μὴν κουβεντιάσεις μὲ τοὺς ἀνθρώπους, γιατί μικραίνει πολὺ τὸ ἀνάστημά τους σὲ τούτους τοὺς τόπους. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο ἀγαθὸ ποὺ σοῦ προσφέρει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ γῆ τῆς Ἡπείρου: ἡ ἀνάγκη νὰ μεγαλώσεις, νὰ φαρδύνεις τὴν ἀνάσα σου, νὰ καθαρῖσεις τὸ στοχασμὸ σου, γιὰ νὰ μπορέσεις νὰ ἰσομετρηθεῖς μὲ τὸ θέαμα κάπως. Δὲν κερδίζεις, κερδίζεσαι. Ἔτσι, καθὼς παίρνει τὴ γυναίκα ὁ ἄντρας. Χωρὶς παραχώρηση, χωρὶς ἐπιφύλαξη, μὲ τὴν ἀρρενωπὴ τρυφερότητα, ποὺ εἶναι ὄλη ἐπιμονὴ κι ἀμετάθετο πείσμα.

Τὸ ἠπειρωτικὸ τοπίο δὲν ὑποτάσσεται. Τὸ νιώθεις, πῶς ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ γίνεται πιὸ ἐπιβλητικὸ, πιὸ βαρὶ καὶ πιὸ θελκτικὸ. Εἶναι τὸ θέλητρο τῆς φυσικῆς ρώμης, μιά αἰώνια ἐφηβεία, γεμάτη πίστη στὸν ἑαυτὸ τῆς, γεμάτη χυμοὺς ζωῆς καὶ μυστικὴ ἀναγάλλια. Τὰ βουνά νὰ διαδέχονται τὰ βουνά κ' οἱ κορφές νὰ πυργώνονται σὲ ὕψη ἀπρόσιτα καὶ νὰ γίνεται ὁ κατάφωτος οὐρανὸς ἓνα ποτάμι γαλάζιο ἀνάστροφο καὶ ν' ἀνεβαίνει κι ὁ περαστικὸς μὲ συντροφιά τὸ ποτάμι, μὲ συντροφιά τὰ πλατάνια καὶ νὰ μὴ μπορεῖ καμιά παρακμὴ καὶ καμιά φθορὰ νὰ στοχασθεῖ, ἀκόμα κι ἀπὸ τὴ σάρκα του, ἐννοῶ τὴν ἀπληστία του, νὰ γυμνώνεται καὶ νὰ κατακάθεται μέσα τοῦ καθάριο τὸ φῶς κι ὁ ἀγέρας δροσάτος. Δὲν εἶναι δύσ-

κολο νὰ νοήσουμε, γιατί πλάθονται ἔτσι ξεροκέφαλοι οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἡπείρου, σὰ λάχει καὶ βρεθοῦμε στὰ χώματά τους, στὶς πέτρες τους κάλλιο. Γιατὶ πλάθονται πεισματάρηδες καὶ δουλευτάδες καὶ νοικοκύρηδες, νὰ τὸ συνάζουν τὸ βιὸς στὶς πιὸ ἀπίστευτες ξενιτιές καὶ νὰ τὸ διαφεντεύουν μὲ πρόβλεψη κ' ὕστερα ν' ἀνοίγουν τὰ κεμέρια τους καὶ νὰ τὸ σκορπίζουν ἀπλόχερα. Ὑπάρχει κάποιος ρομαντικός ἰδεαλισμός, μιὰ βέβαιη ἀνάγκη αὐτοθυσίας, μιὰ συνείδηση τῆς πιὸ ἀμεσης πραγματικότητας μπολιασμένη μὲ κείνο πού ἄλλοτε τ' ὀνομάζαμε «ιδεῶδες» καὶ πού σήμερα δὲν ξέρουμε πῶς νὰ τὸ ποῦμε, γιατί τὰ ξεφτίσανε ὅλα τὰ «ιδεῶδη» οἱ δημοκόποι κ' οἱ φωνασκοὶ τοῦ αἰῶνα. Κ' ἐπιτέλους, εἶν' ὁ λόγος του λόγος! Μιὰ κατάχτηση πού ἀνεβαίνει ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ καὶ πού κρατιέται μὲ ἀλύγιστη σιγουριά. Αὐτὸ σημαίνει τόπος ἀρσενικός. Νάχει «λόγο». Νάχει στόχαση πυκνὴ καὶ καθάρια διάθεση καὶ συλλογισμένη ἀγάπη καὶ «λόγο». Φαίνεται, πῶς σὲ κείνα τὰ βουνὰ ἀπομένουν ἀκόμα κάποιες ἀποικίες ἀνθρώπων τέτιας λογῆς. Πῶς ἀπομένει κάποιος ὑπόλοιπος ἀρχοντιάς. Καὶ πῶς ὁ Ζεὺς, ὄχι μονάχα ὁ Δωδωναῖος, ὁ Πελασγικός, μὰ κι ὁ Ξένιος, δὲν ἔχει πεθάνει.

Αὐτὴ εἶναι ἡ γενικὴ ἐντύπωση πού μοῦ πρόσφερε ἡ γῆ τῆς Ἡπείρου. Ἄνθρωποι φτωχοὶ καὶ καλοσυνάτοι καὶ ἴσιοι. Ἕνας ἄλλος λαός. Ἄνυπόφερτα παιδεμένος, βασανισμένος, ξεσπιτωμένος, ξεριζωμένος. Κι ὡστόσο, ἀκέριος—καὶ ἴσιος. Λέμε τόσα ψέματα στὴν Ἀθήνα, πού κάποτε κάποτε ἀποφασίζουμε νὰ τὰ πιστέψουμε σὰν ἀλήθειες καὶ τὰ δικά μας καὶ τῶν ἄλλων τὰ ψέματα, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ χαροῦμε καὶ τὴ γεύση τῆ στυφῆ τῆς ἀλήθειας. Κ' εἶναι μιὰ βαθιὰ κι ἀναπάντεχη εὐφροσύνη νὰ βρίσκῃσαι κάπου καὶ ν' ἀκοῦς μιὰ φράση καὶ μόνη, πού νὰ μὴν ἀντιμάχεται τὸν ἑαυτὸ τῆς. Γενικός κανόνας; Ὁχι δά. Μὰ ἕνας κανόνας!

Τὰ Γιάννινα κατέχουν πλατύχωρο ὀροπέδιο κ' εἶναι σὰν τὸν ἀπὸ μὲ τὰ κεφάλια τὰ δυὸ τεντωμένα πρὸς τὴν ἡρεμὴ λίμνη. Οἱ ντόπιοι σὲ κάνουν ἀπὸ κάποιο ψῆλωμα νὰ τὸ προσέξεις τοῦτο τὸ σχῆμα. Τὰ δίδυμα κάστρα, πού κατεβαίνουν στὴν ἀκρολιμνιά, εἶναι τὰ κεφάλια τὰ δυὸ. Κ' οἱ φτεροῦγες ξανοίγονται καθῶς τὸ ριπίδι καὶ σχηματίζουν τὴν πολιτεία. Τὸ Μιτσικέλι, παρακλάδι τῆς Πίνδου, ἀνεβαίνει ἀντίκρου ὀρθό. Σὲ κάποιο βάθος ἐναλλασσόμενο τ' ἄλλα βουνά. Μερικοὶ δρόμοι τῆς προκοπῆς, μιὰ πλατεία, κάποια περιβόλια, δέντρα πυκνά καὶ ψηλά, συναπάντησα καὶ τὰ ἔλατα τὰ βουνίσια ἀκόμα, σὲ τέτιο ψῆλωμα βρίσκονται χτισμένα τὰ Γιάννινα. Καὶ παραπέρα, ἡ Τουρκοκρατία. Τὰ καλντερίμια, οἱ στενὲς ἐμπατές, οἱ ἐσωτερικὲς αὐλές, τὰ σιδερόφραχτα παραθυράκια, μιὰ θύμηση

τοῦ παλιοῦ καιροῦ πού διασώζεται ἀλώβητη ἴσαμε σήμερα. Καὶ μιὰ θύμηση ὄχι εὐχάριστη. Μονάχα δυὸ σπίτια, τοῦ Ἰωαννίδη τοῦ γιατροῦ ἀπὸ τὰ Ζαγόρια καὶ τοῦ Μίσιου, πού τὰ μελετοῦν μὲ πολλὴ περίσκεψη πάντα οἱ εἰδικοί, μολονότι καὶ τοῦτα ταλαιπωρημένα ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ καὶ τὰ περιστατικὰ τὰ ἀντίξοα, ἀντιπροσωπεύουν τὸν ἀριστο τύπο τῆς ἀρχιτεχτονικῆς τῆς παλιάς ἐποχῆς. Τὸ πρῶτο προσπαθοῦν νὰ τὸ συντηρήσουν μὲ πολλὴ στοργή οἱ ἀπόγονοι. Τὸ δεύτερο στεγάζει κάποια δημόσια ὑπηρεσία. Εἶναι δηλαδὴ ὀπωσδήποτε καταδικασμένο σ' ἀφανισμό.

Μὰ τὰ Γιάννινα δὲν εἶναι τὰ σπίτια. Εἶναι ἡ λίμνη, αὐτὸ τὸ γαλάζιο νερὸ τ' ἀνεκύμαντο, ἀνάμεσα στὰ βουνὰ καὶ στὰ περιβόλια καὶ στὰ μαλακὰ βοσκοτόπια. Ἡ λίμνη μὲ τὸ νησάκι τῆς, γεμάτο ἐκκλησιές καὶ κελιά καλογέρων καὶ φημισμένα σχολεῖα, τὰ σχολεῖα τῆς Τουρκοκρατίας, τῶν Φιλανθρωπινῶν, τοῦ Στρατηγοπούλου. Γραφικὸς οἰκισμὸς σκεπάζει μέρος τοῦ νησιοῦ ἀρκετό. Καθάρια σπιτάκια, λιθόστρωτα, κῆποι πού εὐωδιάζουν. Ἀπὸ μαντρότοιχο χαμηλὸ ἀνασαινω τὰ φύλλα τῆς δάφνης. Εἶναι ἡ δάφνη τοῦ Ἀπόλλωνα, δέντρο μεγάλο, μεγαλύτερο δὲ μοῦ ἔλαχε νὰ ἰδῶ. Πυκνὸ μαυροπράσινο φύλλωμα, ἀρωμα διαπεραστικό, χλωρασιὰ καὶ δροσιά. Ἀκουμπῶ στὸ μαντρότοιχο καὶ τὴν κοιτάζω τὴ δάφνη καὶ τὴν σιγαλοκουβεντιάζω συνεπαρμένος. Ἀγαθὴ νοικοκυρὰ μοῦ προσφέρει ἕνα κλαδί. Πόσο εὐκόλα κερδίζεται στὸ νησάκι ἐκεῖνο ἡ δάφνη! Καὶ πόσο μάταιη εἶναι ἡ δάφνη ἢ ἄλλη, πού τῆς στήνουν καρτέρι οἱ ἀσυλλόγιστοι!

Τὸ νησάκι τῆς λίμνης εἶναι μιὰ μικρὴ συμφωνία θαλασσινῆς ζωῆς στὰ ψηλῶματα κείνα. Ταρσανάδες ὅπου σκαρώνουν τ' ἀλαφρὰ πλεύμενα τοῦ ἡσυχασμένου νεροῦ, ψαράδες καὶ δίχτυα—κ' οἱ σταχτοπράσινες καραβίδες, ὁ ἐνάλιος κόσμος ὁ ποικιλόχρωμος. Καὶ τὸ σπιτάκι, σιμὰ στὸν ἅγιο Παντελεήμονα, ὅπου παράδωσε τὴ μολεμένη του ψυχὴ ὁ μεγάλος Ἀλῆς, αὐτὸς ὁ καλλιτέχνης τῆς κακουργίας, πού ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Τεπελένι, γιὰ νὰ φτάσει, κεφάλι μονάχα, σακατεμένο κι ἀλατισμένο, στὴν Πόλη. Καὶ σήμερ' ἀκόμα βαρῆς ὁ Ἰσκίος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ συννεφιάζει τὰ Γιάννινα. Ἡ θύμηση του ἀπομένει ὀρθή· στὰ κάστρα, στὸ νησάκι, στὴ λίμνη, σὲ κατὰ τόπια λογῆς λογῆς. Ἕνας ἀλλόκοτος ἄνθρωπος: σκοτάδι καὶ φῶς, δύναμη κι ἀνημπόρια, πάθος καὶ νόηση. Ἕνας χωριάτης, πού ἔγινε πρόσωπο πολύτροπου μύθου. Μὲ τὰ μαλακὰ του χέρια, τὰ γυναικεία, τὰ πλασμένα γιὰ νὰ χαϊδεύουν καὶ μόνο. Μὲ τὴν ἀγαθότητα τοῦ γενάρχη σπαρμένη στ' ἄσπρα του γένεια. Μὲ τὴν ματιὰ τὴν ἀλύγιστη, νὰ γίνεται λεπίδι νὰ σφάζει. Μὲ τὴν ἀκόρεστη δίψα τοῦ πλοῦτου, τῆς ἐξουσίας, τῆς ἡδονῆς. Μὲ τὴν ἀγριανθρω-

πιά καὶ τὴν πιὸ ἐπιτηδευμένη «φινέτσα». Αὐτὸ τὸ αἶνιγμα. Ὅσο κι ἂν τὸ θέλεις, δὲ θὰ κατορθώσεις ποτὲ νὰ τὸν λησμονήσεις στὰ Γιάννινα. Νὰ λησμονήσεις τὴν κυρὰ Φροσύνη, τὴν κυρὰ Βασιλική, τὸ Βελή, τὸ Μουχτάρ, τὸ Θανάση Βάγια, τὸν Κατσαντώνη, τὸ Γαρδίκι, τὸ Σούλι, νὰ λησμονήσεις τὸν «εὐγενέστατο λόρδο», συνομιλητὴ του καὶ σὲ πολλὰ θαυμαστή του. Νὰ λησμονήσεις καὶ τὸ Βαλαωρίτη ἀκόμα, ποὺ τὸν ἀντίκρουζε στὴν ἐπικολυρικὴ του ὄνειροφαντασιά σὰν φρικαλὸς κ' ἐλκυστικὸ ἐφιάλτη. Ὁ Ἀλὴ πασάς ὁ Τεπελενλής εἶναι ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς προσωπικότητες, ποὺ περιμένουν τὸ βιογράφο τους. Ὁ Ἀραβαντινὸς ἔχει κάμει, καὶ μὲ τὸ παραπάνου, τὸ χρέος του. Μὰ τώρα χρειάζεται κάτι ἄλλο. Ὁ νεότερικὸς βιογράφος, ποὺ θὰ μᾶς δώσει περισσότερο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ περιπέτεια, τὴν ψυχολογία τοῦ ἰδιόρρυθμου τύπου. Ποῦ θὰ προσπαθήσει, ὄχι νὰ τὸν περιγράψει, νὰ τὸν ἐξηγήσει. Γιατὶ καὶ ἡ τερατώδεια, σὰ λάχει καὶ μεταμορφωθεί σὲ τέχνη, ἐπιδέχεται μιὰ πολλαπλὴ ἑρμηνεία, μιὰν «ἀποκάλυψη». Κι ἄς εἶναι καὶ πεπρωμένο της καὶ σωστὸ ν' ἀπομένει τερατώδεια.

Δύσκολος δρόμος ὁδηγεῖ στὴν ἀρχαία Δωδώνη. Στὴν κλειστὴ μοναξιά της. Αἰσθάνομαι βαθύτατη ἱκανοποίηση, καθὼς ἀντικρῶζω σύννεφα βαριά ν' ἀρμενίζουσαν πρὸς τὸν ἀπότομο Τόμαρο, τὸν Ὀλύτσικα. Καὶ προσεύχομαι πρὸς τὸ Δία τὸν ἀρχέγονο, τὸν πελασγικό, νὰ συμμαζώξει τὴν καταχνιά του καὶ τὴ βαρυθυμιά του πάνου σὲ κείνο τὸ κατατόπι, γιατί δὲ μπόρεσα ποτὲ νὰ τὴ συλλογιστῶ λουσιμένη σὲ φῶς τοῦ καλοκαιριοῦ τὸ σκληρὸ τὴ Δωδώνη. Ἔτσι, νυχτωμένη μέσα στὴν ἔρημιά της, μέσα στὸν προαιώνιο μῦθο της, τὴ συλλογίστηκα πάντα. Δυσχεῖμερη, καθὼς τὴν ὀνομάζει ὁ Ὅμηρος, στὴν «Ἰλιάδα», σὲ Π.:

Ζεῦ ἄνα Δωδωναίε Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου, ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ
σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτώποδες χαμαιεῦναι.

Στενὴ κοιλάδα μὲ βλάστηση λιγοστὴ καὶ νὰ τὴ ζώνουν ὀλόγυρα τὰ βουνά καὶ νὰ ναι ὁ χειμώνας βαρῆς κ' ἡ καλοκαιριά συντομότατη. Περάσματα καταπονετικὰ ὁδηγούσαν ἀπὸ τὴ Δωδώνη στὸν ἄλλο κόσμο. Ἐλλοπία λεγόταν ὁ τόπος. Κ' οἱ κάτοικοί του Ἐλλοί ἢ Σελλοί. Οἱ πρῶτοι «Ἕλληνες» ἴσως. Οἱ ἀρχαιολόγοι ἀκόμα δὲν εἶναι βέβαιοι. Μὰ εἶναι πράμα βαθὶ καὶ πολὺ πονεμένο νὰ συλλογιέται κανεὶς, πῶς ἀπὸ κείνη τὴν περικλειστὴ χώρα τὴν ἐλάχιστη, τὴ δαρμένη ἀπὸ τοὺς ἀνέμους ποὺ ἀσταμάτητα τὴς ἔστελναν τὰ βουνά, ξεκίνησε τ' ὄνομα τὸ μεγάλο, ποὺ γέμισε τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν ἀφθαρτὴ δόξα του.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Δία βρίσκεται ἀκόμα ζωντανὸ στὶς πλαγιὲς τοῦ Τομάρου, στὴν ἀντικρυνὴ Μανωλιάσα καὶ στὰ σταχτιά ρημάδια ποὺ ἀπομένουν στὴ δωδωναία κοιλάδα. Ὁ ἀρχέγονος Δίας εἶταν ἕνας θεὸς μελαγχολικὸς, βαρύθυμος, ἐξουσιαστής τῆς συννεφιάς, τοῦ κεραυνοῦ, τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς βροχῆς. Εἶταν μιὰ δύναμη ἀσύντριφτη, μιὰ πέτρα τεράστια ἀνάμεσα στὶς πέτρες τὶς ἄλλες, μιὰ παρουσία π ε λ α σ γ ι κ ῆ, χαμένη ὀλότελα στὸν ἴσκιο τοῦ μῦθου. Κ' οἱ πιστοὶ τῆς λατρείας του εἶταν ἕνας ρωμαλέος λαός, ποὺ κυβερνοῦσε τὸν τόπο μὲ πείσμα κι ἀγάπη ἀντρίκια καὶ τὸ βασάνιζε τὸ κορμὶ του, καθὼς οἱ ἀσκητὲς οἱ ἀπάνθρωποι τῆς Ἀνατολῆς, γιὰ νὰ τοῦ σκοτώσει τὴν ἡδυπάθεια, γιὰ νὰ μετουσιώσῃ τὴ φθορά του σὲ ἀστραφτερὴ ἀθανασία. «Ἀνιπτώποδες καὶ χαμαιεῦναι» ἢ «γηλεχεῖς» καὶ «χαμαικοῖται». Ἄνθρωποι ἀρχαιότατοι, ποὺ δὲν ἀγαπούσαν νὰ φροντίζουν τὸ κορμὶ τους, γιὰ νὰ μὴ τὸ κάμει τρυφερὸ καὶ γυναικίον ἢ περιποίηση. Καὶ πλαγιάζανε χάμου τὴν πέτρα τὴ σκληρὴ καὶ τὸ χῶμα χρησιμοποιούσαν γιὰ στρῶμα καὶ προσκεφάλι. Κ' οἱ παπάδες τοῦ Δία, οἱ ὑποφῆτες, κ' οἱ γυναῖκες, οἱ ἰέρειες, ποὺ ὑπηρετήσαν ἀργότερα σὲ μαντεῖο τὸ διάσημο τῆς Δωδώνης καὶ ποὺ τὶς εἶπανε «πέλειες» ἢ «πελειάδες» (κι ὁ λόγος τοῦτος «ἀγριοπερίστερα» θέλει νὰ πεῖ), οἱ γυναῖκες οἱ γριὲς τῆς Δωδώνης, καρτερούσαν νὰ συμμαζώξουν τοὺς χρησμοὺς κάτου ἀπὸ τὴν ἡμερὴ βελανιδιά τὴ μεγάλη, μεταγλωττίζοντας τὸ ἀνασάλεμά της σὲ θεῖα μηνύματα. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ θρόισμα τῶν φύλλων καὶ τῶν κλάδων τῆς ἱερότατης ἐκείνης «φηγοῦ» ἢ κι ἀπὸ τὸν πάταγο ποὺ ἔκανε τὸ στεριωμένο στὴ ρίζα της χάλκινο λεβέτι, καθὼς τὸ χτυποῦσε ἡ μάλιστα, ποὺ εἶχαν προσφέρει σὲ Δία τὸ Δωδωναῖο οἱ Κερκυραῖοι, καὶ μὲ τρόπους ἄλλους παρόμοιους, ἔπαιρναν οἱ πιστοὶ τὶς μυστικὲς ἀποκρίσεις. Κ' εἶταν ὁ τόπος ἐκεῖνος σὲ πολλὴ ὑπόληψη, χρόνια καὶ χρόνια πρὶν ἀπὸ τοὺς Δελφούς. Καὶ δὲ ρωτούσαν μόνο πολιτεῖες καὶ χῶρες καὶ λαοὶ γιὰ νὰ μάθουν τὴ βούληση τοῦ Δία. Ρωτούσαν κι ἄνθρωποι ἀπλοῖκοι γιὰ τ' ἀπλοῖκά τῆς χαμοζωῆς τὰ τόσο ἀνθρώπινα. Καθὼς διαβάζουμε τὰ ρωτήματα, ποὺ ἔφτασαν ἴσαμε τὰ χέρια μας, δὲ μπορούμε νὰ μὴ συλλογιστοῦμε, πῶς ὁ ἔρμος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὶς ἴδιες ἔγνιες καὶ τοὺς ἴδιους καημοὺς βασανίζεται πάντα. Ὁ ἕνας ρωτᾷ γιὰ τὴ δουλειά, ποὺ ἔχει σὲ νοῦ του νὰ κάμει, ὁ ἄλλος γιὰ τὰ πρόβατά του, ὁ τρίτος, ἂν θάνατι σωστότερο νὰ κατοικήσῃ σὲ σπίτι του ἢ νὰ τὸ δώσει σ' ἄλλον μὲ νοῖκι. Ἀπάνου σὲ πλακίτσες καμωμένες ἀπὸ μολύβι εἶταν σκαλισμένα τὰ ρωτήματα τοῦτα. Γιὰ δ,τι μπορεῖ νὰ βάλει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου τὸν ρωτούσαν τὸ Δία. Κάποιος εἶχε μιὰ κόρη μονάχα κ' ἢ

θελε νὰ μάθει, ἂν θ' ἀποχτήσει ἄλλα παιδιά. Κ' ἕνας ἄλλος, ποὺ ἔγραψε στὴν πλακίτσα καὶ τ' ὄνομά του ὁ ἀσυλλόγιστος, μὲ λαχτάρω ρωτᾷ, ἂν τὸ «παιδάριον» ποὺ πρόκειται νὰ γεννήσῃ ἢ γυναίκα του εἶναι δικό του ἢ ὄχι. Λυσανία τὸν λέγανε καὶ τὴ γυναίκα του Νύλα. Ὁχι μὲ γιώτα, μὲ ὕψιλον. Καὶ βρῆκε τὸ Δία νὰ ρωτήσῃ, ποὺ τ' ἀσπερνε στοὺς δρόμους τὰ παιδιὰ τὰ παράνομα!

Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει μιὰ παράδοση, ποὺ ἔλαχε κι ἄλλοτε νὰ τὴ θυμηθῶ, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνᾶ τῆς Λιβύης. Ἀπὸ τὶς Θῆβες τὶς ἑκατόμπυλες ξεκίνησαν κάποτε δυὸ περιστέρια· τὸ ἕνα ἀπάγγιασε στὴ λιβυκὴ ἔρημιά, τὸ δεύτερο στάβουνά τῆς Ἡπείρου. Καὶ τὸ δεύτερο τοῦτο κατέβηκε στὴ δωδωναία κοιλάδα καὶ στάθηκε πάνω στὸ ψηλὸ «ἡμερόδεντρο» καὶ πρόσταξε τοὺς χωριάτες, μὲ φωνὴ ἀνθρώπινη, νὰ ἰδρῦσούν «χρηστήριο» καὶ νὰ τιμήσουν τὸ Δία. Ἀμμωνας Δίας στὴ Λιβύη. Δίας Νάιος στὴ Δωδώνη. Ἡ λέξη θέλει νὰ δηλώσῃ τὸ νερὸ ποὺ καρπίζει τὴ γῆ. Γιὰ τοῦτο ἀργότερα σιμὰ στὸ Δία ἀγαπήθηκε κ' ἡ Διώνη, ἡ γυναίκα, ἡ γῆ ποὺ καρπίζεται. Κ' ἔγινεν ἕνα ἡ Διώνη μὲ τὴν Ἀφροδίτη τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Ἀστάρτη. Καὶ πλάι στοὺς ὑποφῆτες ἦρθαν νὰ προστεθοῦν οἱ «πελειάδες».

Μοῦ ἀρέσει νὰ θυμοῦμαι τὰ μυθολογήματα τοῦτα, καθὼς διαβαίνω συλλογισμένος, καὶ συγκινημένος πολὺ, τὴ δωδωναία κοιλάδα. Νιώθω μιὰ δύναμη μυστικὴ νὰ μὲ φέρνει πολὺ μακριά, στὰ πεπρωμένα τ' ἀνθρώπινα τὰ πανάρχαια, στὶς ρίζες τὶς πρώτες. Ἐκεῖ, στὴ μοναξιά τὴν περικλειστή, καθὼς ἡ φαρέτρα τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων. Τὸ μουρμούρισμα τῶν φύλλων τοῦ δέντρου τοῦ Δία στὸν ἄνεμο εἶταν ἡ φωνὴ ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τ' ἀπάτητα δάση. Κ' οἱ χάλκινοι δίσκοι καὶ τὰ λεβέτια ἀνάδιναν τὸν ἦχο τὸ

μαγικό, τὸν πρωτόγονο ἦχο, ποὺ φυτεύει τὸ δέος στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τῆς πηγῆς τῆς ἱερῆς τὸ τραγούδι τὸ σιγαλὸ εἶταν ὁ ἀντίλαλος ἀπ' ὄλες τὶς θάλασσες, ἀπ' ὄλα τὰ νερὰ ποὺ περιζώνουν τὶς μεγάλες στεριές, μεγαλύτερα κεῖνα. Τὸ νερὸ καὶ τὸ δέντρο καὶ τὸ χῶμα τῆς γῆς τῆς ἀγαπημένης — ἡ δύναμη ποὺ ὑπάρχει στὴ φύση νὰ μιλεῖ καὶ νὰ χρησιμοδοτεῖ καὶ νὰ ξεσκεπάζει τὰ μυστικά της! Κι ὁ Δίας ὁ ἀτάραχος ἀπάνου στὸν Τόμαρο νὰ διαφεντεύει τὶς χειμωνιές μὲ τὴ ματιὰ ἀνερμήνευτη κάτου ἀπὸ τὰ δασιά του τὰ κατὰμαυρα φρύδια! Κι ὀλόγυρα ὁ λαός, ποὺ θρεφόταν μὲ βελανίδια, ποὺ πλάγιαζε χάμου, ποὺ ἀπόμεινε ἀπεριποίητος, καθὼς ἀπεριποίητη ἀπομένει κ' ἡ πέτρα, πέτρα καὶ κείνος, νὰ μαντεύει τὸ Δία χαμένον στὴν αἰώνια συννεφιά του, νὰ κοιτάζει τὰ πάντα μὲ μάτια παιδιοῦ καὶ νὰ φρικιάζει ἀπὸ σύγκρουο τρόμου καὶ ν' ἀπορεῖ, καθὼς ἀποροῦμε καὶ σήμερα, γιὰ τὰ πάντα!

Μακάριοι ὅσοι μποροῦν νὰ ξαναβρίσκουν τὴ ματιὰ καὶ τὴν ἄλλη αἴσθησι τοῦ παιδιοῦ! Νὰ γεννιοῦνται τὴν πάσα στιγμή σ' ἕνα κόσμον καινούριο! Νάναι χλωρὴ ἢ καρδιά τους, κ' ἡ ψυχὴ τους χλωρὴ. Νὰ κρατοῦν ἀξεθύμαστη μέσα τους τὴ συνείδησι τῆς ὥρας τῆς πρώτης!

Ἡ Δωδώνη εἶταν ἡ ἀγνωστὴ γῆ τῆς ἀρχαιολογίας ἴσαμε τὰ 1876 ποὺ ἄρχισε τὶς ἀνασκαφές του ἐκεῖ πέρα ἐρασιτέχνης ἀρχαιολόγος, ὁ Καραπάνος. Ὁ Μπαίρον, ὅταν ἔγραφε τὸν «Τσάιλντ Ἀρολντ», τὴν ἀποζητοῦσε μὲ λυρικὸ ἀπελπισμό. Σήμερα δὲν εἶναι μιὰ θύμηση πιά, ἱκανὴ ν' ἀναφλέξει τὴ φαντασία τῶν ποιητῶν. Εἶναι μιὰ παρουσία. Μὰ πάντα ὑποβλητικὴ καὶ πάντα ἰσόμετρη μὲ τὸν πιὸ γνήσιο λόγο τῆς ποίησης.

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

